

IVAN JELIĆ

UVOD U POVIJEST SENJA IZMEĐU DVA RATA*

1.

Kada je riječ o razumijevanju povijesnog razvoja Senja u razdoblju između dva svjetska rata, onda u prvom redu treba poći od jedne temeljne spoznaje. To je grad koji je u relativno kratkotrajnom razdoblju, od posljednje četvrtine XIX st. do 1918, doživio tako duboke promjene u svom gospodarskom položaju da se to moralo neminovno odraziti s vidljivim i dalekosežnim posljedicama u njegovu daljnjem razvoju. Onaj stari, relativno pogodan položaj Senja, zbog cestovne mreže sa zaleđem, činio ga je u svoje vrijeme ekonomski najdinamičnijim primorskim gradom. Nagli razvitak i uspon Rijeke, nakon njena povezivanja 1873. željezničkom vezom sa Zagrebom, bio je zasigurno snažan i po mnogočemu odlučujući udarac tom dinamičnom životu Senja. Njegovo gravitacijsko zaleđe sve se više sužava, a konstantno umrtvljivanje prometa senjske luke bilo je vjeran pokazatelj te činjenice. Novostvorenu jugoslavensku državu 1918. ovaj grad je, dakle, dočekao u stanju koje je obilježavao vidljiv stupanj neumitnog procesa opadanja nekadašnjeg gospodarskog potencijala, što je dakako ostavljalo duboke tragove na svim stranama njegova života.

Tako u sklopu daljnjeg ekonomskog razvoja u najširem smislu riječi Senj doživljava, rekli bismo, dijametralno suprotne promjene u karakteru svog položaja. On postaje grad koji ima geografski nepovoljan smještaj, jer je bio naprosto odsječen od glavnih prometnih žila. Upravo u tome treba poznavati i jedan od značajnih uzroka onoj tako konstantnoj i gotovo sustavnoj politici nemara prema ovom gradu što su je vodili mjerodavni činitelji u zemlji, ne poklanjajući gotovo ni malo pažnje ekonomskom napretku Senja, kao uostalom ni čitavog Hrvatskog primorja. Tako se zapravo ekonomsko-financijski potencijal Senja svodio na nekoliko dotadašnjih industrijskih postrojenja i ustanova, koje su, s obzirom na opseg svojih mogućnosti, bile u stvari više osuđene na vegetiranje. Među njima treba upozoriti na državnu tvornicu duhana, koja je mogla uposliti oko 800 radnika, a stvarno je radila

* Ovaj tekst, koji ima izgled skice, nastao je na temelju autorovih bilježaka u sklopu višegodišnjeg istraživanja nacionalne povijesti u međuratnom razdoblju. Autor je u *Senjskom zborniku* I, 1965, objavio prilog »Senj u razdoblju između dva svjetska rata«, kao prvi pokušaj obuhvaćanja ove teme. U ovoj skici težište se polaže na nekoliko glavnih tematskih blokova te na razmatranje pojedinih problema, s ciljem da to bude mali prinos jednom budućem studijskom projektu opsežnije povijesti Senja od najstarijih vremena do naših dana. Senj je grad koji tu povijest zaslužuje i o kojoj bi trebalo već danas intenzivno razmišljati i poduzimati odgovarajuće korake.

u njoj najviše oko polovica tog broja, najvećim dijelom radnica. Od ostale industrije, ako se može govoriti o tom pojmu kada je riječ o Senju, nešto je razvijenija bila drvena industrija polupreradaivačkog karaktera. Uz to se može spomenuti i postojanje triju novčanih zavoda. Što se tiče razvijenosti obrta, on je pokazivao na prvi pogled masovnije razmjere (oko 200 obrtnika,

Dakako da se takvo gospodarsko stanje posebno odražavalo na položaj preko 200 trgovina i sitničarija), ali s neznatnom ekonomskom inicijativom i moći.

Osobito je bilo loše materijalno stanje općina koje su se nalazile u sklopu senjskog kotara (Ledenice, Jurjevo, Krivi put). Prema priznanju samog Gradskog poglavarstva u Senju god. 1929, te općine nisu imale »nikakvih vrela stalnih prihoda, a svoje najnužnije potrebe pokrivaju sa velikim nepodnošljivim nametom«.

2.

i životni standard stanovništva. Nemogućnost ostvarivanja stalnih prihoda bila je izvor velike nezaposlenosti, a izlaz iz tog stanja u poduzimanju većih sezonskih radova u šumi i na putovima nije dolazio u obzir zbog totalne nezainteresiranosti onih koji bi mogli ulagati određene investicije.

Svakako je dojmljiv odraz takvog gospodarskog stanja i mogućnosti bio uočljiv i u dosegnutom stupnju na području kulture i prosvjete u ovom gradu i njegovu širem području. Neobično teško stanje osnovnih škola, kojih je bilo desetak na području kotara (udaljenost mnogih sela do najbliže škole i po 10 km; trošnost školskih zgrada do najozbiljnije opasnosti njihova rušenja i dr.), odražavalo se, dakako, i u vidljivom stupnju nepismenosti. U tom pogledu Senj je među primorskim kotarima bio osjetno na prvom mjestu. Postotak nepismenih muškaraca iznosio je, prema podacima iz 1931, 38,64, a među ženama čak 67,68%.

I stara ugledna senjska gimnazija našla se nakon prvog svjetskog rata u ozbiljnoj krizi. Smještena u trošnoj zgradi, ona je, osobito u prvim godinama, stalno oskudijevala u nastavničkom kadru. Broj učenika u njoj također je bio u stalnom opadanju, tako da npr. u škol. godini 1922/23. u osmom razredu nije bilo ni jednog učenika, pa je opstanak viših razreda došao u pitanje. God. 1924. gimnazija je imala samo osam nastavnika. Premda se nakon odluke Ministarstva prosvjete o zatvaranju osmog razreda gradska uprava obvezala da će sama snositi troškove u vezi s održavanjem razreda i plaćanjem nastavnika za njega, ipak se čitava gimnazija, zbog stalnog opadanja učenika, i službeno pretvorila u nepotpunu. To je izazvalo osobito uzbuđenje senjskog građanstva, pa je posebna delegacija bila upućena u Beograd da isposluje uspostavu potpune gimnazije, što se napokon ostvarilo godine 1932.

3.

Shvatljivo je da su takve gospodarske prilike, te stanje na kulturno-prosvjetnom polju, imali bitnog utjecaja kada je riječ o sadržaju i opsegu političkog života u međuratnom Senju. U tom pogledu svakako treba poći od temeljne ocjene da su spomenuti prostorni položaj Senja i veoma skromne mogućnosti za gospodarski napredak uzrokovali i one veoma uske okvire

političkog izivljavanja, koje je zbog svega toga i moglo u Senju u nekim trenucima poprimati nešto naglašeniji ton od uobičajenog. Bez sumnje je da je posve nova politička situacija, stvorena 1918. nastankom jugoslavenske države, bila onaj presudniji trenutak koji je poticao uzburkaniji politički život u ovom gradu. Taj se život u njemu u vrijeme Austro-Ugarske monarhije odvijao doista na marginama tadašnje hrvatske građanske politike, mada se može s pravom govoriti o dosta jasnoj diferencijaciji onih nekoliko malobrojnih političkih struja u senjskom građanstvu. Njihova politička gledišta u prvim godinama jugoslavenske države osjetno se jasnije diferenciraju, što bi na prvi pogled moglo da vodi na zaključak da je takav proces u prvom redu proistekao iz određenih mogućnosti i pogodnosti što ih je pružalo stanje izazvano slomom stare Monarhije i stvaranjem jedne nove države koja bi trebala da bude kruna dotadašnje borbe za ujedinjenje jugoslavenskih naroda. Ne bi, međutim, u tome bio pravi i glavni uzrok mada se ni on ne smije zanemariti. Uzburkanost političkog života i određenog izivljavanja u Senju prvih međuratnih godina bila je u prvom redu vidljiv i dosta jasan pokazatelj zabrinutosti za vlastiti, u prvom redu materijalni probitak, one tanke građanske strukture koja je, zatečena novim stanjem, težila što prije definirati svoj daljnji status. U tom je pogledu konzervativizam te strukture vidljivo izbijao na površinu, često obilježen vjerovanjem da ovaj grad ne može imati perspektivu zbog gubitka patricijskog duha i nekadašnje inicijative, što ih potiskuju sve veći valovi pridolazeće sirotinje iz zaleđa, kojoj se pripisivala nesposobnost za utemeljenje nekog prosperiteta. Političke struje koje su ponikle iz te strukture činile su doduše određenu lepezu političkih gledišta, ali im je bez sumnje svima bio zajednički onaj klasni strah što ga je izazivalo novo vrijeme: s jedne strane zbog uznemirenosti i opasnosti da se izgubi i ono što se imalo, s druge da se iskoristi novi trenutak za jačanje oslabljenih pozicija, a s treće, zbog vidljive bojazni i zazora prema revolucionarnom zanosu što je zahvatio redove radništva i pod parolom »boljevičke opasnosti« zaprijetio opstanku starog društva. U vezi s tim nije slučajnost da je i u Senju primjenjivan tada prihvaćeni recept da se pozivanjem srbijanske vojske pokušavalo suprotstaviti svim onim opasnostima koje su ugrožavale pozicije građanskih snaga. Po toj logici političke svakodnevnice i u Senju su na površinu izlazile različite političke struje, oličene kao dijeleci novonastalih građanskih političkih stranaka. U tom pogledu treba u međuratnom političkom razvoju Senja uočiti neke momente koji imaju bitno značenje za razumijevanje politike što je očitovala interese i ciljeve građanskih snaga.

S nastankom jugoslavenske države dolazi do vidljivog okupljanja priličnog dijela građanskih snaga u Senju na pravcu zdušnog podupiranja novog političkog sistema i režimske politike, a u cilju očuvanja i jačanja vlastitih probitaka. Ponadale su se u početku da će izražavanjem podrške novom monarhu i njegovoj politici kao »mudroj«, »umjerenoj« i »državnički pronicavoj«, omogućiti poželjne uvjete za jačanje vlastitog političkog utjecaja, što bi se, među ostalim, trebalo iskazati i u zaposjednuću aparata vlasti u Senju. Reprezentant takve politike bila je senjska organizacija Demokratske stranke, tj. one stranke koja je nakon osnutka jugoslavenske države i postala glavni nosilac akcije za centralističko uređenje države, što bi se u idejnom smislu temeljilo na unitarističkom jugoslavenstvu. S druge strane, one do-

maće građanske snage, koje su ostvarenje svojih interesa također vidjele u novom političkom sustavu s osloncem na monarha, ali čijoj liberalnoj politici nije odgovarao represivni kurs Demokratske stranke, okupile su se u novoosnovanoj Hrvatskoj zajednici, koja je upravo u Senju imala jednu od svojih najjačih organizacija. Ubrzo na političku scenu u Senju i okolnom području sve vidljivije stupa Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka, koja u stanovništvu dobiva vidljivo veći utjecaj od prethodnih dviju, što su jasno pokazali rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu, studenog 1920. Time bi se uvjetno, na neki način, upozorilo i na temeljne političke pravce građanskih snaga u Senju. Političku svakodnevicu u ovom gradu između dva rata obilježavat će njihova borba za političkom dominacijom, što bi se trebalo ogledati i u držanju ustanova vlasti, a što je bivalo osobito vidljivo u izbornim bitkama, bez obzira na to o kojima se izobrima radilo. Dakako da u vezi s tim treba jasno uočavati onu tendenciju u taboru građanskih snaga koja se na čelu sa HSS sve više iskazivala kao nosilac opozicione politike prema režimu, nastojeći da i one struje sebi programski bliske okupi u jednom bloku (Hrvatski blok) zbog sve jačeg utjecaja. Međutim, takva akcija u Senju nije dovela do neke jače suradnje. U prvom se redu radilo o upornoj težnji svake struje da zadobije presudan politički utjecaj u Senju, što znači da su stvarno bile poglavito zaokupljene svakodnevnim međusobnim političkim trzavicama.

Ono na što bi trebalo posebno upozoriti u sklopu takvog političkog razvoja, kada je riječ o držanju građanskih skupina, jest ocjena mjesta i uloge, tj. stvarnih mogućnosti djelovanja frankovačke grupacije u Senju. Svoju velikohrvatsku koncepciju, koju je dosta strastveno propagirala do 1918, kada su se sve nade polagale u podršku Beča, težila je nastaviti i u novim političkim uvjetima, dakako s odgovarajućim modifikacijama. U tom pogledu frankovci su pokazali dosta političke nametljivosti u dvadesetim godinama, kada su pod bilo koju cijenu težili steći što utjecajnije pozicije u aparatu vlasti u Senju. Treba istaknuti u vezi s tim da su naišli na dosta odlučno suprotstavljanje ostalih građanskih političkih grupacija, tako da su ostali vidljivo osamljeni. U daljnjoj razvojnoj liniji njihove politike, kada nastupa etapa proustaške orijentacije, ne može se govoriti da u Senju ona nije imala svojih zagovornika, ali bi bilo neispravno izvoditi zaključak o nekom vidljivijem utjecaju. Treba, dakle, konstatirati da su joj i opseg i jačina utjecaja bili neznatni. Oslanjala se tek na šačicu pristalica, tako da u sklopu cjelokupne tadašnje ilegalne ustaške organizacije u Hrvatskoj nije mogla dobiti karakter neke posebne jezgre.

4.

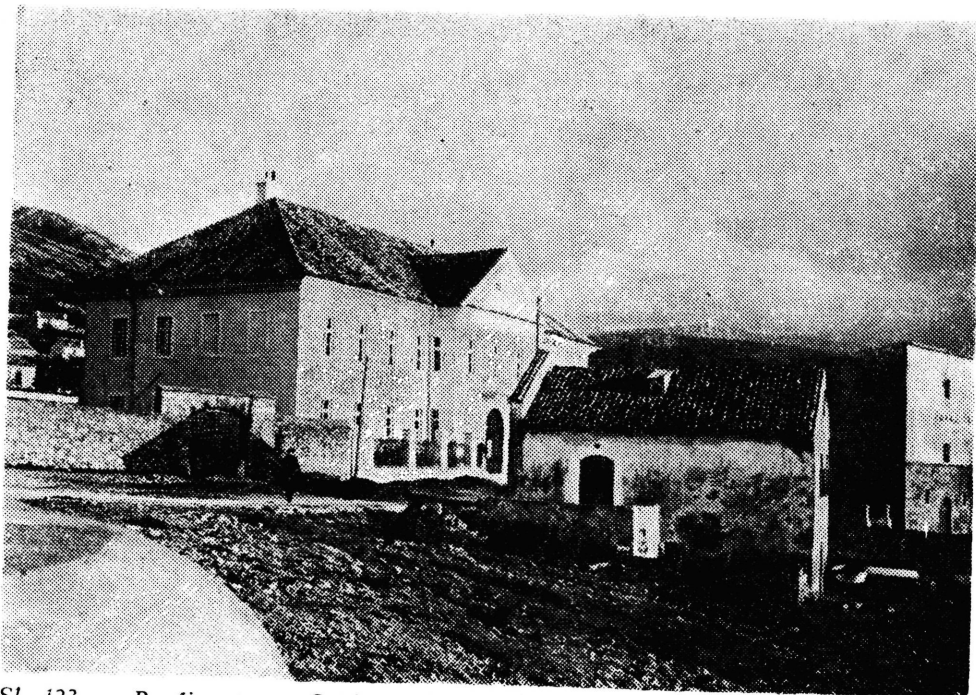
Po nekim svojim značajkama revolucionarni radnički pokret čini zasebno poglavlje u političkom razdoblju međuratnog Senja. U njegovoj razvojnoj liniji mogle bi se uočiti tri osnovne etape. Prvu etapu, 1919—20, ispunjava prvi zamah pokreta; drugu etapu, koja traje sve do 1937—38, obilježava vidljivo umrtvljenje pokreta; treća etapa, u godinama uoči revolucije, označava razdoblje ponovnog oživljavanja pokreta.

Iako se kretanje radnika s tendencijom određenog organiziranja može pratiti u Senju već od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, ipak ono nije urodilo nekim vidljivijim rezultatima. To je u mnogome i shvatljivo ako

se ima na umu činjenica da je Senj imao tek neznatnu industriju, a to znači neznatan broj radnika. Međutim, može se s pravom konstatirati da socijalistički pokret u Senju dobiva potkraj Prvog svjetskog rata određeni zamah, što je rezultat u prvom redu utjecaja ideja oktobarske socijalističke revolucije koje su prenosili povratnici iz Rusije. Iz Senja i okolice bilo ih je oko pedeset, među njima i Vladimir Čopić, svakako jedan od najsvjetlijih likova jugoslavenskog komunističkog pokreta. U prvoj etapi on je dao i znatan osobni pečat procesu osnivanja i jačanja organizacije KPJ u Senju. Ta je organizacija osnovana ubrzo nakon Kongresa ujedinjenja 1919. Brojala je čak oko stotinu članova i imala oko dvije stotine simpatizera, tj. većinu radnika u Senju. Činili su je u prvom redu obalski i građevinski radnici te mali obrtnici. Senjska partijska organizacija veoma živo se uključila u politički život, a da je postizala vidljivije rezultate svjedoči, među ostalim, i uspjeh 1920. na gradskim izborima i u izborima za Ustavotvornu skupštinu. Njena djelatnost u tim prvim godinama života jugoslavenske države bila je prilično razgranata (društvene prostorije, čitaonica, raspacavanje tiska i dr.), tako da se s pravom može ustvrditi da je dala značajan prinos jačanju komunističkog pokreta u Hrvatskom primorju. Ono što bi pri tome trebalo posebno istaknuti, jest važna uloga koju su senjski komunisti odigrali u tadašnjim stranačko-političkim konfrontacijama s obzirom na jasno upozoravanje na ideološke pozicije pojedinih građanskih grupacija. U vezi s tim osobito je konstruktivan prilog dan u otvorenom razotkrivanju šovinističke i nacionalno-ekskluzivističke politike frankovaca.

Nakon Obznane naglo zamire tako nabujala i veoma uspješna djelatnost senjskih komunista. Drugu etapu obilježavaju tek poneke manje akcije, poglavito na sindikalnom polju, kao što je bilo organiziranje radnika tvornice duhana 1928. u Ujedinjeni radnički sindikalni savez, a 1936. i lučkih radnika u Senju.

Može se reći da etapa oživljavanja djelatnosti revolucionarnog radničkog pokreta počinje od 1937, kada bilježimo i upozorenje Banske vlasti iz Zagreba policijskoj upravi u Senju da se »rigorozno i svestrano« provjere podaci o osnivanju komunističke ćelije u Senju. Činjenica je da do njena osnivanja nije došlo, ali je dotad zamrla djelatnost pokreta dobila novi intenzitet. Nosioći su mu bili napredni đaci senjske gimnazije te pripadnici radničke i obrtničke omladine. Svakako će zasluživati pažnju i traženje odgovora na pitanje koji su razlozi tome da je njihova djelatnost bila na svoj način donekle izolirana, tj. da su bili slabo povezani s odgovarajućim partijskim rukovodstvom — Okružnim komitetom KPH u Sušaku. I obratno, koji su razlozi tome da se nije pridavala znatnija pažnja okupljanju i djelovanju pojedinaca u Senju u cilju njihova organiziranja u pravu partijsku organizaciju. No, unatoč tome, prikazani razvoj i rezultati postignuti na liniji snazjenja utjecaja komunističkog pokreta u Senju, omogućili su dovoljno preduvjeta za kontinuirani prijelaz u kvalitetno novu etapu, tj. u razdoblje narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Sl. 123 — Predio starog Senja, sv. Ambroz, palača senjskih biskupa, snimljeno od zapada oko 1930.

l. 124 — General Milan Žeželj sa suprugom Smiljkom te drugovima J. Balenom i M. Tomljanovićem u srdačnom razgovoru sa stanovnicima Krasna 1954.